

PREDGOVOR

Tridentski koncil (1545–1563) kao vrhunac pokreta za sveobuhvatnu teološku i institucionalnu reformu Katoličke crkve imao je i dalekosežne posljedice u smislu preoblikovanja brojnih političkih, socijalnih i kulturnih struktura i praksi. Osim uvođenja novih liturgijsko-sakramentalnih i pastoralno-katehetskih normi i organizacijsko-administrativnih promjena unutar same Katoličke crkve, proces katoličke obnove zahvatio je i mnoge druge domene. Korjenito mijenjajući odnose između Crkve i države, on je utjecao na formiranje socijalne i moralne discipline, na oblikovanje različitih kulturnih i obrazovnih modela i praksi, na konstituiranje etno-konfesionalnih, profesionalnih i socijalnih identiteta i kultura, kao i na obrasce svakodnevnog života. Osim toga, premda je riječ o univerzalnom religijsko-historijskom fenomenu, katolička se obnova vrlo različito realizirala na regionalnoj razini, tako da se s jedne strane kao važan istraživački izazov nameće detektiranje njezinih utjecaja i djelovanja na globalnoj razini katoličke ekumene, a s druge strane ispitivanje njezinih artikulacija i manifestacija u lokalnom kontekstu hrvatskih zemalja.

To je bio i temeljni poticaj za osmišljavanje i organiziranje znanstvenoga skupa *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama* održanog u povodu obilježavanja 450. obljetnice završetka Tridentskoga koncila. Skup je pod visokim pokroviteljstvom Hrvatske biskupske konferencije i Odbora za obrazovanje, znanost i kulturu Hrvatskog sabora održan 6. i 7. prosinca 2013. godine u Zagrebu u suorganizaciji Filozofskog fakulteta Družbe Isusove, Hrvatskog instituta za povijest, Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjeka za kroatistiku i Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Okupivši eminentne domaće znanstvenike različitih disciplinarnih aflijacija, na skupu su se iz interdisciplinarnog i transdisciplinarnog očista nastojale ispitati forme, manifestacije i učinci tridentskih reformi na području hrvatskih zemalja koje su tijekom ranoga novog vijeka bile prostorom ne samo raznovrsnih etno-konfesionalnih prožimanja već i sjecištem različitih civilizacijskih i kulturnih sfera. Imajući na umu i specifične modernizacijske učinke te najdalekosežnije reforme Katoličke crkve, sudionici skupa nastojali su osvijetliti reflekske poslijetridentske politike na složene odnose političke, socijalne i eklezijalne domene u sklopu procesa konfesionalizacije te istražiti osobitosti realizacije tridentskih reformi u rimskoj središnjici s jedne i na prostorima hrvatskih povijesnih zemalja s druge strane. Tematski fokus skupa činile

su poslijetridentske kulturne prakse u najširem smislu, od jezične i umjetničke produkcije do medijskih formi i propagandnih strategija. Naposljetku, primjerena je istraživačka pozornost posvećena i važnoj problematici osmišljavanja i provedbe tridentske obrazovne politike te modalitetima socijalnog discipliniranja inspiriranog tridentskim reformskim načelima.

Analognu problemsku strukturu slijedi i raspored tematskih cjelina unutar kojih su okupljeni radovi u ovome zborniku. Prva cjelina, naslovljena »Tridentski koncil i vjerska reforma«, nastoji s jedne strane ispitati funkciju i značenje odluka Tridentskoga koncila u okviru reformističkih tendencija Katoličke crkve općenito, a s druge strane njihove posljedice na strukturu i dinamiku vjerske politike u hrvatskim zemljama.

Uvodna studija, kojoj je autor Ivica Musa, propituje poziciju Tridentinuma u odnosu na druge koncile te određuje njegove specifičnosti, kao što su izrazito dugo trajanje, relativno malen broj sudionika, izostanak sekularnih vladara, čak pet papa koji su se izmijenili za njegova održavanja, no i stanovita sloboda s kojom su se donosile odluke. Autor konstatira da su tijekom Koncila, kao i dinamika provođenja odluka u neskladu s uvriježenim predodžbama Tridentinuma kao trijumfalističkoga sabora te zaključuje da je Koncil usprkos tome nadmašio sve dotadašnje koncile po obuhvatnosti i sadržajnosti, pa i po dalekosežnosti utjecaja tijekom idućih stoljeća. Nastojeći pak detektirati intervencije tridentskih odredbi na polju liturgike, teolog Ante Crnčević ukazuje na njihov konzervativan profil, argumentirano dokazujući kako je tridentska liturgijska reforma u većoj mjeri imala restauracijski negoli instauracijski karakter. Premješajući fokus s rimske središnjice na područje srednje i jugoistočne Europe, povjesničarka Nataša Štefanec razmatra dinamiku poslijetridentske vjerske politike u širem kontekstu habsburške političke domene. Pritom opravdano zagovara otklon od statičnih historiografskih objasnidbenih modela poput centralizacije i apsolutizma u korist dinamičkih interpretacija vjerske politike koje vode računa o sinergiji raznovrsnih, pa i proturječnih socijalnih, ekonomskih, političkih i vojno-obrambenih čimbenika, što je od presudne važnosti za razumijevanje hrvatske ranonovovjekovne povijesti u cjelini. Upravo je specifičnost hrvatskoga povijesnog položaja na razmeđu Istoka i Zapada, po mišljenju Ivana Karlića, temeljnim poticajem bogate poslijetridentske aktivnosti hrvatskih teologa. Osim u prevođenju i priređivanju liturgijskih knjiga i katekizama, oni su se u 17. stoljeću posebice istakli u promicanju teologije pomirenja kršćanskog Zapada i Istoka, teologije kršćanskog jedinstva i dijaloga, u mariologiji i eshatologiji, što je bilo u suglasju i s reformskim smjernicama Tridentskoga koncila.

Radovi okupljeni u sklopu druge tematske cjeline, koja nosi naslov »Politika i Crkva«, na tragu interpretativne paradigme konfesionalizacije nastoje osvijetliti složenu dinamiku procesa institucionaliziranja, normiranja i discipliniranja koji su se nakon Tridentskog koncila odvijali na području hrvatskih zemalja. Pritom se posebna analitička pozornost posvećuje kompleksnom međudjelovanju političkih i crkvenih institucija na vertikalnoj i horizontalnoj razini, čime se konfesionalizacija

na području hrvatskih zemalja pokazuje kao istraživački nadasve zahtjevan, ali i egzemplaran povijesni fenomen. S osloncem na teoriju konfesionalizacije povjesničarka Ivana Jukić tako pregledno prikazuje glavne smjernice vjerske politike hrvatskih staleža tijekom 17. stoljeća koja se na zasadama katoličke ortodoksije i habsburškog lojalizma pragmatički oblikovala unutar trijade Kraljevstvo-Monarhija-Crkva. Povjesničar Zlatko Kudelić pak ispituje interpretativnu učinkovitost teorije konfesionalizacije na slučaju Vojne krajine, gdje se ona poglavito manifestirala kao problem ujedinjenja pravoslavnih kršćana Vojne krajine s Katoličkom crkvom. Osim što pitanje crkvene unije multiperspektivno analizira na sjecištu vjerskih politika habsburških vlasti, hrvatskih staleža i krajiških vojnih struktura, autor predlaže i inovativne modifikacije klasične teorije konfesionalizacije kako bi je učinio funkcionalnim objasnidbenim modelom i za hrvatsku vojnokrajišku povijest. Crkveni povjesničari Daniel Patafta i Slavko Slišković pružaju komparativni presjek normativne djelatnosti Tridentskoga koncila i njegova odraza u odlukama dijecezanskih sinoda na području hrvatskih zemalja u drugoj polovici 16. stoljeća. Pritom upozoravaju na iznimnu fleksibilnost s kojom se poslijetridentska disciplinarno-doktrinarna praksa prilagođavala specifičnostima lokalnih prilika. Modalitete i rezultate praktičnog reformskog djelovanja sukladno smjernicama Tridentskoga koncila na primjeru zagrebačkog biskupa i hrvatskog bana Jurja Draškovića zorno ilustrira povjesničarka Iva Mandušić. Analizirajući Draškovićevu reformsku aktivnost na različitim poljima, od institucionalnih i obrazovnih reformi do kulturno-propagandne djelatnosti, autorica zaključno konstatira da se Drašković opravdano može ubrojiti među najuspješnije poslijetridentske crkvene reformatore. Prvu tematsku cjelinu prikladno zaključuje tekst crkvenog povjesničara Marka Jerkovića koji argumentirano dokazuje kako zagrebački Kaptol, zahvaljujući statusu korporativnog magnata, u poslijetridentskom razdoblju nije samo učvrstio svoj politički utjecaj u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, već je izgradio i imidž snažne crkvene institucije neovisne o nadređenim eklezijalnim instancama.

Iduća tematska cjelina, naslovljena »Centar i periferije«, pomiče očište s tridentskih reformnih politika na području Hrvatskoga Kraljevstva detektirajući posebnosti njihove realizacije u rubnim hrvatskim zemljama poput Dalmacije, Istre, Dubrovnika i Bosne. Nastojeći osvijetliti glavne smjernice posttridentske politike rimskoga središta prema talijanskome dijelu katoličke ekumene, cjelinu otvara rad crkvene povjesničarke Jadranke Neralić, koja prikazuje institucionalno ustrojstvo i djelatnost Kongregacije za biskupe i redovnike. Autorica pritom naglašava goruću potrebu istraživanja arhivskog fonda *Sacra Congregazione dei Vescovi e Regolari* Vatikanskog tajnog arhiva jer je upravo Kongregacija za biskupe i redovnike preko institucije apostolskih vizitacija kontrolirala sve vidove života katoličkog svećenstva i vjernika na teritoriju talijanskih država, uključujući Dalmaciju, Istru i Dubrovnik. Značenje i status adventskih i korizmenih propovjednika u toj egzemplarnoj aristokratskoj republici tijekom 16. stoljeća ispituje povjesničar Relja Seferović. Osim što ukazuje na njihovu važnu ulogu medijatora i multiplikatora tridentske

vjerske doktrine, autor tvrdi da je njihova propovjednička djelatnost nezaobilazan ključ i za razumijevanje državne i crkvene politike Dubrovačke Republike. Osobitosti procesa obnove i (re)organizacije crkvenih struktura u kontekstu provođenja odredbi Tridentskoga koncila na području istočne Hrvatske nakon oslobođenja od osmanske vlasti posebno analizira povjesničarka Dubravka Božić Bogović. Zahvaljujući kronološkom »kašnjenju« i specifičnostima toga područja autorica ističe da se poslijetridentska (re)katolicizacija istočne Hrvatske vrlo različito manifestirala i kad je riječ o oblicima vjerskoga života i strukturi religijske kulture općenito. Na zapadnoj periferiji Osmanskoga Carstva, u Bosni, poslijetridentske su se tendencije manifestirale u pastoralnom i misionarskom radu bosanskih franjevac, o čemu je riječ u prilogu *Katolička obnova i franjevci Bosne Srebrene* Pavla Knezovića. Nakon sažeta osvrt na prilike u kojima su franjevci djelovali, autor daje informativan pregled posttridentske franjevačke vjerskopoučne literature, u kojoj se zrcale reformnokatolička nastojanja što ih je Crkva provodila u tome vjerski, pa i civilizacijski prilično zapuštenom području. Posljednji rad u ovoj cjelini bavi se teološko-političkim aspektima kritike reformnokatoličkoga programa koju su artikulirala dvojica gorljivih tridentskih »opozicionara«: mletački državni teolog Paolo Sarpi i splitski nadbiskup Markantun de Dominis. Premda je njihova anti-tridentska kritika uvelike bila motivirana pragmatično-političkim razlozima, ipak je razotkrila napukline u posttridentskome reformnom katoličanstvu.

Četvrtu cjelinu zbornika, koja propituje *medije i prakse* širenja poslijetridentskog reformnog programa, otvara rad Antuna Trstenjaka koji se bavi najstarijim posttridentskim hrvatskim katekizmima kao temeljnim medijem pastoralnih aktivnosti. Autor ukratko rezimira dosadašnje spoznaje o katekizmima od prvih dubrovačkih prijevoda do Komulovićevih izdanja, ističući njihovu važnost ne samo za vjerski život pastve nego i za širenje pismenosti. Drugi je prilog u tome bloku *Zercalo duše Abrahama Zelenića* Franje Emanuela Hoška, osvrt na rukopisno djelo didaktičke naravi namijenjeno ponajprije redovnicima. Taj kajkavski spis, kompiliran iz nekoliko priručnika, koji je služio i kao pomoć u pouci mladih franjevac, primjer je promicanja poslijetridentske duhovnosti u sjevernoj Hrvatskoj. U području vizualnih medija u sjevernoj Hrvatskoj važan segment poslijetridentskoga djelovanja predstavljaju grafički *prijevod* velikih majstora, odnosno lokalne preoblike i resemantizacije raznih predložaka, o čemu se govori u radu Mirjane Repanić-Braun. Jedan južnohrvatski, točnije splitski ciklus slika Pietra Ferrarija iz 17. stoljeća koji tematizira titulare katedrale analizirala je Ivana Prijatelj Pavičić. Iščitavši ikonografske aspekte, kao i ideologeme i povijesni narativ upisan u ciklus, autorica je detektirala protuosmanističke i promorlačke tendencije tih slika te je objasnila njihovu povijesno-političku pozadinu. Sanja Cvetnić u svome je prilogu uputila na niz crkvenih slika koje tematiziraju spasonosnost »najsvetijih sakramenata ispovijedi i posljednje pomasti«, koji su u poslijetridentskim reformama imali posebno mjesto. S obzirom na to da su slike nudile vizualnim jezikom jednostavno protumačenu poruku namijenjenu svakom vjerniku, one su bile učinkovit medij

djelovanja na pastvu. Dok se iz triju navedenih studija daje naslutiti da je posttridentska likovna baština bila žanrovski i tematski razvedena, glazbena je produkcija u hrvatskim krajevima bila znatno skromnija. Tim se segmentom, preciznije crkvenom poslijetridentskom glazbom, bavi studija Marijana Steinera, koja donosi informativan pregled važnijih skladatelja i njihovih opusa, ističući pritom razlike između estetski relevantnih dosega južnohrvatskih skladatelja i uglavnom pučki orijentirane sjevernohrvatske glazbe.

Peta cjelina obuhvaća radove koji tematiziraju reformnokatoličke propagandne intencije koje su se realizirale u okviru jezičnih politika i koje su se provodile s pomoću umjetničkih praksi. Za hrvatske krajeve u tome je kontekstu zanimljiva sudbina glagoljaštva. Stjepan Damjanović piše tako o (političkim) naporima Rima da se stvori zajednički, slavenski liturgijski jezik za Slavene katolike, odnosno o procesima istočnoslavenizacije, tj. rusifikacije, u čemu su nemalu ulogu imali i neki redovnici iz hrvatskih krajeva. Pokušaj, kao što je poznato, nije uspio, a usput je pridonio marginalizaciji glagoljice. Članak Lahorke Plejić Poje bavi se hagiografijom, žanrom koji je naslijeđen iz kasne antike, odnosno srednjega vijeka, ali koji je ujedno bio i jedan od propulzivnijih u posttridentskoj produkciji. Supostavivši ih srednjovjekovnim hrvatskim hagiografijama, autorica u svetačkim životopisima Bartola Kašića, nastalima u Dubrovniku i pisanima ponajprije za dubrovačku publiku, detektira promjene koje su u tome žanru nastupile nakon Tridenta. Žanrom pak isusovačkih tragedija, također u Dubrovniku, bavi se rad Lea Rafolta, nudeći iscrpnu rekonstrukciju nesačuvanih tragedija, kao i analize sačuvanih drama Bartola Kašića, Ivana Gučetića ml. i Josipa Betondića, pri čemu se posebno upućuje na njihova dramaturško-kazališna obilježja i na veze s talijanskom isusovačkom tragedijom. Interdisciplinarni rad Zrinke Blažević i Daniela Premerla analizira i interpretira dvije vizualne (jedno ulje na drvu i nadgrobnu ploču u zagrebačkoj katedrali) i tri diskurzivne (J. Rattkay, J. Patačić, I. F. Čikulin) reprezentacije Tome Erdödyja, izdvojivši različite mitopoetičke postupke kojima se ban oblikuje kao uzoran reformnokatolički heroj koji spašava kršćanstvo i od Osmanlija i od protestantizma. Cjelinu zaključuje rad Stanka Jambreka koji nudi pogled » s druge strane«, odnosno kratak uvid u izdavanje, sudbinu i recepciju protestantskih knjiga. i to osobito hrvatskih protestanata u prvim godinama nakon Tridentskoga koncila.

Budući da su neki od najvažnijih aspekata procesa konfesionalizacije bili i obrazovna formacija i socijalno discipliniranje, zaključna tematska cjelina zbornika posvećena je toj u nas još nedostavno istraživački pokrivenoj problematici. Cjelina započinje radom filozofa Ivana Macana o strukturi i sadržaju isusovačkog obrazovnog programa *Ratio et institutio studiorum*, koji je predstavljao svojevrstu sintezu humanističke obrazovne tradicije i tridentskih etičko-političkih i odgojno-obrazovnih načela. Uspostavom, organizacijom i funkcijama isusovačkog obrazovnog sustava u zagrebačkom kolegiju bavi se povjesničarka Teodora Shek Brnardić. Pritom se kritički osvrće na tezu prisutnu u glavnini historiografske literature da je glavna svrha dolaska isusovačkog reda na područje Hrvatskog Kraljevstva šire-

nje protureformacijskog djelovanja, dokazujući da je njihova temeljna misija bila pastoralna briga za postojeće katoličke vjernike. Povjesničarka Marija Mogorović Crljenko na istarskom primjeru analizira utjecaj tridentskih dekreta na promjene bračnog prava i prakse. Osim sankcioniranja nedopuštenih praksi poput otmica, bigamije i konkubinata, autorica ističe da je tridentska zakonska regulativa koja se temeljila na konsenzualnoj teoriji uvelike pridonijela zaštiti prava i statusa žene odnosno supruge. O iskorjenjivanju praznovjerja kao važnoj dimenziji poslijetridentskog procesa socijalnog discipliniranja piše latinistica Maja Rupnik Matasović. Autorica pritom ne ukazuje samo na proskriptivni, već i na prosvjetiteljski karakter tridentskih reformi koje su utrle put tzv. humanitarnoj revoluciji kao jednoj od ključnih sastavnica modernosti. U kontekstu pak socijalnoga discipliniranja posebno poglavlje čini uvođenje prezimena. Iz članka Anđele Frančić razvidno je kako je Tridentski koncil značio svojevrsnu prekretnicu ne samo u prezimenskom sustavu nego i u domeni osobnih imena, što se očitovalo u dominaciji svetačkih imena nauštrb dotad prevladavajućih narodnih.

Zahvaljujući širokom spektru tema koje su elaborirane iz mnoštva inovativnih interpretativnih perspektiva, vjerujemo da će ovaj zbornik pridonijeti revalorizaciji tridentske baštine kao zamašnjaka modernosti u Hrvatskoj, ali i da će potaknuti razvoj novih znanstvenih istraživanja koja će hrvatsku tridentsku baštinu predstaviti kao znanstveno i kulturno relevantan fenomen u širem regionalnom i europskom okviru.

U Zagrebu 30. rujna 2016.

*Zrinka Blažević
Lahorka Plejić Poje*